

י"ג אב

הרב מרדכי בֶּנֶט

מבחן הקילוף

בתאריך י"ג באב חל יום פטירתו של הרב מרדכי בֶּנֶט, שנפטר בתאריך זה בשנת תקפ"ט (1829). הרב נולד בהונגריה, וכשגדל למד בישיבתו של הרב יחזקאל לנדא, 'הנודע ביהודה'. לאחר נישואיו עבר להתגורר בניקלשבורג, שם למד חסידות מהרב שמואל הורוביץ, המכונה הרב שמקלא מניקלשבורג, שהיה רב העיר. לאחר פטירת הרב הורוביץ, התקבל הרב בֶּנֶט לרב העיר ועמד בראש הישיבה במשך ארבעים שנה. הרב נפטר בעת שהותו בעיר המרחצאות קרלסבד, ונקבר בעיר ליכטנשטט הסמוכה על-תנאי שיוכלו להעבירו בהמשך. משפחתו ובני עירו ניקלשבורג ביקשו להעביר את עצמותיו לעירם, בה קבורים משפחתו ורבו אשר הרב ביקש להיקבר על ידו. אנשי ליכטנשטט התנגדו. לאחר דיון והיתר של החתם סופר¹ ולאחר קבלת רישיון מהשלטונות, הועבר הקבר לניקלשבורג לאחר שבעה חודשים. תקופת חייו של הרב בֶּנֶט הייתה בעת התמודדות היהדות עם ההשכלה, ובעקבות כך היה הרב טרוד מרבנים שנחשבו בעיניו כפוסקים מקילים מידי בעת שסמכות ההלכה נשחקה בהתמדה.

אחת הפרשיות בהן היה הרב מעורב היא פרשיית 'בשמים ראש'. מדובר על ספר שאלות ותשובות המיוחס לראש"ש שנערך ע"י חכם ספרדי בתקופת הרב יוסף קארו. הרב שאול ברלין, היה רב קהילה בגרמניה שנטה להשכלה ותמך במנהיגיה. חכמי דורו החרימו את ספריו והגדירו אותו כמשכיל. הרב ברלין הוציא את הספר 'בשמים ראש' עליו כתב הערות הלכתיות, כך קיווה לשוב למעמדו הרבני. אולם הרבנים שקיבלו את הספר בחנו אותו בדקדקות, ועד מהרה הגיעו למסקנה שהספר מזויף, שכן יש בו הקלות מרחיקות לכת. את הפולמוס נגד הספר והאיש הוביל הרב מרדכי בֶּנֶט. הספר נותר שנוי במחלוקת עד היום, הוא לא התקבל על הכלל ונותר חשוד בעיני רבים, ומאידך גיסא הוא לא נפסל באופן גורף והוא מצוטט אצל פוסקי ההלכה. לאחר פולמוס זה התעוררו פולמוסים נוספים להם היה שותף הרב בֶּנֶט, והוא התמקד מול הרב אהרון חורין, מתלמידי הרב יחזקאל לנדא בעל שו"ת נודע ביהודה שהיה רב העיר הרומנית אראד ונטה בגלוי לתנועת ההשכלה. הפולמוס הראשון נקרא 'ריב ההיכל', אז תמך הרב חורין בהקמת בתי-כנסת בהם נערכו שינויים במבנה התפילה, נגינה בכלי זמר בעת התפילה ותפילה בלשון לועזית

¹ שו"ת חתם סופר (ח"י ליקוטים סימן לו).

'דבריהם הם זיכרונם'

תורת חכמי ישראל ביום פטירתם

נתנאל אוירבך

במקום עברית. לפולמוס כנגדו יצאו רבנים רבים בראשם הרב משה סופר והרב מרדכי בֶּנֶט שאסר כל שינוי בבתי-הכנסת.

לאחר מכן התעורר פולמוס נוסף בין הרב חורין לרב בֶּנֶט והוא נסוב על כשרות 'דג השטירל'. אחד מסימני הכשרות בדגים הוא שיש להם קשקשת.² בעקבות דברי המשנה³ שקבעה שהקשקשים צריכים להיות 'קבועים בו', חידש הרמב"ן⁴ את מבחן הקילוף. כלומר, אין הכוונה במילה 'קבועים' לומר שהקשקשים קבועים בגוף הדג ממש ואינם יורדים ממנו, אלא הכוונה היא באופן יחסי לסנפיר שקבוע בדג ונע ונד בו לעומת הקשקשים שאינם מתנדנדים.

לאור זאת, מוסיף הרמב"ן, שהתנאי לכשרות הדג הוא שהקשקשים יוכלו לרדת ממנו באופן של קילוף ביד או בסכין.⁵ הפוסקים התמודדו עם מבחן הקילוף שחידש הרמב"ן, שניתן להסיר את הקשקשים ביד או בסכין בלבד, מה הדין במקרה ונדרשת פעולה נוספת כדי להסיר את הקשקשים, כגון השריית הדג בחומר מסוים עד שהקשקשים ירדו, או הסרת העור כדי להגיע לקשקשים? בספר בית הלל⁶ התיר את אכילת דג הקרפיון, שהאפשרות להסרת קשקשיו היא בהסרת העור ורק לאחר-מכן ניתן לקלוף את הקשקשים ביד או בסכין, וסיים שכך נהגו חכמי העיר וילנא.

החתם סופר⁷ תמה על ההיתר, שכן מבחן הקילוף של הרמב"ן הוא יכולת הסרת הקשקשים ביד או בסכין ללא כל פעולה אחרת שקודמת לכך. בדבריו הוא מבקש לאסור את אכילת דג הקרפיון. ביחס להיתר של חכמי וילנא, כתב: "וראוי לשאול פי חכמי וילנא שבזמנינו, אולי יש קבלה בידם מהקדמונים טעם מבורר להתיר, ואם לאו ראוי לאוסרו".⁸

הרב יחזקאל לנדא⁹ נשאל אודות כשרות דג שיש לו בליטות מעין קשקשים בצידי גופו, שאופן הסרתם הוא בהשריית הדג בנוזל כימי כדי שיוכלו לאחר-מכן להוריד את הקשקשים, כפי שעשה הרב לנדא עצמו. האם דג זה עומד במבחן הקילוף של הרמב"ן? לדבריו, למבחן הקילוף שחידש הרמב"ן אין כל מקור וביסוס הלכתי, "אבל מה אעשה ורבינו הגדול הרמב"ן אמרה... צריכין אנו לכוף אוזנינו ולשמוע דבריהם באימה".

למרות זאת מכשיר הרב לנדא את הדג בטענה שמבחן הקילוף יכול לכלול גם פעולות מקדימות, כהשריית הדג בנוזל כימי, שרק לאחריהן יוסרו הקשקשים ביד או בסכין, כדבריו: "כל שנקלפים יהיה ע"י איזה פעולה שיהיה כבר הם נקראים קשקשים ודג טהור הוא".¹⁰

חמש שנים לאחר פטירת הרב לנדא, התעורר פולמוס אודות כשרות דג השטירל ואודות פסיקת הרב לנדא.¹¹ הוויכוח היה בין תלמידי הרב לנדא, הרב אהרון חורין והרב מרדכי בֶּנֶט, כאשר מאמרים וחוברות נדפסו אלו לצד אלו להכשיר או לאסור את הדג. הרב חורין התיר את אכילת דג השטירל, לאור פסק ההלכה של רבו, הרב לנדא.

² ויקרא (יא, ט).

³ חולין (פ"ג מ"ז).

⁴ רמב"ן (ויקרא יא, ט).

⁵ כ"כ: מגיד משנה (הלי מאכלות אסורות פ"א הכ"ד), בדעת הרמב"ם; רמ"א (יו"ד סימן פג סעיף א).

⁶ בית הלל (יו"ד סימן פג סעיף א).

⁷ חתם סופר (חולין סו ע"ב).

⁸ שו"ת שבט הלוי (ח"ב סימן כז אות ב), כתב להתיר כי דעת החתם סופר דעת יחיד.

⁹ שו"ת נודע ביהודה (מהדורה תניינא יו"ד סימן כח).

¹⁰ ערוך השלחן (יו"ד סימן פג סעיף ג).

¹¹ בין האוסרים: הרב משה סופר (חוט המשולש, הוצאת מכון דעת סופר תש"ס, עמוד פה); שו"ת כתב סופר (יו"ד סימן מה); שו"ת מלמד להועיל (ח"ב יו"ד סימן כא).

'דבריהם הם זיכרונם'

תורת חכמי ישראל ביום פטירתם

נתנאל אוירבך

לעומתו טען הרב בֶּנֶט,¹² שאף הוא היה תלמידו של הרב לנדא, שיש לאסור אכילת דג זה שכן הוא אינו עומד במבחן הקילוף של הרמב"ן, כי כדי להסיר את הקשקשים יש לחתוך את העור ורק לאחר-מכן להסיר את הקשקשים, כדבריו: "וכן אני בעצמי בדקתי אותן במתון ובמעמד תלמידי חכמים ומצאתי עצמותיהן מדובקים בעור דיבוק עצמי מכל צד באופן שאי-אפשר לקלף לא ביד ולא בכלי כי אם כשקורעין אותו חותכין הדבק מצד אחד נפרדים מהעור שיש להכניס שם סכין לקלף, אבל כאן אי-אפשר להתחיל כלל הקליפה כי אם בחתיכה וקריעה". לדבריו, ההיתר של הרב לנדא התייחס לדג אחר ולא לדג שעליו נסוב כעת הדיון.

במהלך הדיון הושמעו טענות לפיהן הרב לנדא חזר בו מפסק ההלכה שלו, שכן לאחר פסק ההלכה המתיר כתב הרב לנדא מכתב נוסף לאסור וביקש שישלחו את המכתב בדואר לקהילה ששאלה, אך המכתב נעלם, כפי שתיאר הרב יצחק גריסהבר¹³ "בוודאי מעשה השטן הצליח שלא הגיע האיגרת... כאשר נתוודע לי בבירור דכמה כתבים נאבדו".

טענה זו שהרב לנדא חזר בו נדחתה בחריפות גדולה ע"י בנו הרב שמואל¹⁴ וע"י תלמידו הרב אליעזר פלקס¹⁵ שטענו ששקר הדבר, שכן אם אכן הרב חזר בו ואסר הוא לא היה קובע את תשובתו להתיר בשו"ת, וכן לא נמצא העתק של מכתב ההיתר. בסיום דבריו, מלמד בנו של הרב לנדא זכות על הרב גריסהבר שיתכן והוא עצמו רצה לאסור את הדג, אך כיון שלא היו שומעים לו לאחר שהרב לנדא התיר, אזי הוא טען שהרב לנדא חזר בו.

יתכן ופולמוס דג השטירל חרג הרבה מעבר לתחומי ההלכה, והתערבו בו גם מניעים אידיאולוגיים שהתחוללו באותה התקופה, המאבק בין הרפורמה לבין המסורת.

תנועת ההשכלה שפרחה בתקופה זו, גררה אחריה גם רבנים תלמידי חכמים, כמו הרב אהרון חורין והרב שאול ברלין, והיחס של הרבנים המסורתיים אליהם היה תקיף ביותר עד כדי התנגדות גם לדברי ההלכה שלהם.

¹² שו"ת פרשת מרדכי (יו"ד סימן ד); שו"ת הר המור (סימן יב); הסכמה לחוברת 'מקל נועם'.

¹³ הרב יצחק גריסהבר (אמרי נועם; בתוך: שו"ת בגדי כהונה, יו"ד סימן ד).

¹⁴ הרב שמואל לנדא (שו"ת נודע ביהודה, מהדורה תניינא יו"ד סימן כט; שם סימן ל).

¹⁵ שו"ת תשובה מאהבה (יו"ד סימן שכט).